

Խ. ԱՐՈՎԵԱՆ

ՈՐՊԷՍ ԱԶԳԱԳՐԱԳԷՏ

Ազգագրական Հանդիսի մօտաւոր նպատակն է հաւաքել ազգագրական բազմակողմանի նիւթեր, որոնց ուսումնասիրութիւնը կազմում է նրա հեռաւոր նպատակը, որովհետեւ առանց առաջնի անհնարին է երկրորդը:

Նիւթեր հաւաքուելու են ո՛չ միայն ըստ աղբիւրից, ժողովրդից, այլ և, մանաւանդ անցեալի վերաբերմամբ, հալ և օտար գրականութիւնից: Մենք խնդրել և խնդրելու ենք, որ մեր ազգագրագէտները նախ մէկ մէկ վերցնեն մեր և օտար մատենագիրները և նրանցից քաղեն բոլոր ազգագրական նիւթերը, որոնց միացումն ու ուսումնասիրութիւնը կը հետեին անմիջապէս:

Հեղինակների մասին մի քանի կենսագրական տեղեկութիւններ տալը անհրաժեշտ դատեցինք, որովհետեւ աւանդողի անձնատրութիւնը շատ անգամ երաշխաւորում է հաջորդուած նիւթի ճշտութեան:

Այս անգամ տալիս ենք Արովեան. պատրաստում են փաւտոս Բիւզանդ, Պառչեան և ուրիշներ:

Ա.

ԿՆՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Խաչատուր Աբովեանը ծնուել է 1804—5 թուին Նրեանի գաւառի Քանաքեռ գիւղում, Լազիստանից գաղթած առաքինի և ամենից լարգուած գերդաստան մէջ:

Մանկութեան տասը տարին հալրենի նահապետական տան

Վահագն

Խ. ԱՅՈՎԵԱՆ

Յիշատակեալ տղայուն

KH. ABOVEAN

“Ազգագրական Հանդէս” Ա. Տարի, Ա. Գիրք:

գարկի առանց անցկացնելուց լետու, 1814—15 թուին Արովեան բերում է Ս. Էջմիածին և լանձնում Եփրեմ կաթողիկոսին, որի կարգադրութեամբ վեց տարի շարունակ ուսանում է Անտոն եպիսկոպոսի մօտ, ժամանակապես ծառայելով նրան որպէս փոքրաւոր:

1820—21 թուին Արովեան Անտոն եպիսկոպոսի հետ գնում է Նախ Հաղբատ և ապա անցնում Թիֆլիս, ուր աշակերտում է լաւտնի հաշկարան դարաբաղդի Պօղոս վարդապետին:

1823 թուին Ներսէս Վ. կաթողիկոսը բաց է անում Ներսիսեան դպրանոցը, որի առաջին աշակերտներից մինն էլ Խաչատուր Արովեանն է լինում: Երեք տարի սովորելուց լետու նա աւարտում է ուսման ընթացքը, բայց գիտութեան համը առած լինելով՝ ալ ևս չի բուսականանում արքանով և ցանկանում է գնալ Վենետիկ, Միւթարեան հայրերի մօտ շարունակելու Ալա նպատակով գալիս է Հաղբատ՝ Եփրեմ կաթողիկոսից իրաւունք խնդրում, լետու վերադառնում իւր ծննդավայրը, ուր ականատեւ լինելով պարսկական բռնութիւններին, ցանկանում է իրենց ամբողջ ընտանիքով արտասահման անցնել, սակայն չի լաջողում և Արովեան վերահաստատւում է Ս. Էջմիածին, և դառնում կաթողիկոսի գրագիրն ու թարգմանը:

1829 թուականը գալիս է լեղաշրջելու նրա ընթացքը և դնելու նրան ալն շաւղի վրայ, որը պիտի տանէր հալ մանկանց դաստիարակութեան և հալ ժողովրդի ուսումնասիրութեան սքանչելի գործին: Այս թուին Գորպատի համալսարանի ուսուցչապետ դերմանացի Պարբոտը գալիս է Էջմիածին, աշտեղից դէպի Մասիսի գազաթը մի գիտական արշաւանք կատարելու և իրեն որպէս թարգման վերցնում է Արովեանին: Այս արշաւանքի ժամանակ ուսուցչապետը ճանաչում է Արովեանի բարձր ընդունակութիւնները և իմանում ներանից, որ մեծ ցանկութիւն ունի գնալ շարունակելու, բայց նիւթական միջոց չունի: Պարբոտ վերադառնալով միջնորդում է լուսաւորութեան նախարար Լիվենին և սա չառկացնում է Արովեանին ճանապարհածախս և երեք տարուալ ապրուստ՝ Գորպատի համալսարանում ուսանելու համար:

Մինչդեռ նիւթական արդելքները վերանում են, ալժմա էլ կաթողիկոսն և եպիսկոպոսներն են խոչընդոտներ չարուցանում, չկամենալով նրան թող տալ գնալու մի աղջկաի հետեւ տեղ, ալլակրօնների մէջ: Սակայն վերջի վերջոյ Արովեան հասնում է նպատակին, գնում է Պետերբուրգ (1830 թ. օգ. 25), ներկայանում լուսաւորութեան նախարարին և ապա գալիս Գորպատ, ուր շատ սիրալիւր ընդունելութիւն է գտնում իւր բարերար Պարբոտից: Աչնչեւտե վեց տարի շարունակ անց է կացնում Պարբոտի, Գրասի, Վալդե-

րի, Ֆրիդլենդերի և Բլումբերգի կրթիչ շրջանում, որոնք գիտութեան հետ միասին և՛ սէր են ներշնչում դէպի հալ ժողովուրդն ու երկիրը:

Վերջացնելով համալսարանը, (ուր իւր որդու ասելով լսում է էնցիկլոպեդիա) Արովեան գնում է Պետերբուրգ, ուր ներկայանում է կալուրուհի Ալէքսանդրա Ֆեոդորովնային և Նրանից Պետերբուրգի հնագիտական ընկերութեան անդամ կարգւում:

Յուսերով և գործելու աշխուժով լի, Արովեան վերադառնում է Էջմիածին, ուր ցանկանում է կուսակրօնութիւն ընդունել և հիմնել մի դպրոց, լատիսպէս քահանայութեան և ուսուցիչներ պատրաստելու Սակայն Յովհաննէս Վարդեցի կաթողիկոսը, չնայելով որ Արովեանի մասին լանձնարարական նամակ էր ստացել ալլատեա դաւանութիւնների նախարարից, բայց և ալնպէս՝ մերժում է նրան, «վըտարանդեալ ի հաւատողս կոչելով» Սրա պատճառը մասամբ ալն էր, որ շատ անբաստանութիւններ էր լսել Նրա մասին, իբր թէ հակուած է դէպի բողոքականութիւնը, մասամբ էլ ալն, որ Արովեան Ներսիսեան էր, ալսինքն կաթողիկոսի հակառակ, Ներսիսի կուսակցութեանն էր պատկանում:

Արովեան դառնում է Թիֆլիս, ուր գրեթէ տարի ու կէս անտանելի նեղութիւններ կրելով՝ ապրում է վաճքի խուցերից մինում և ուսում տալիս մի քանի աշակերտներին: Վերջապէս 1837 թ. ստիպուած «ի չքաւորութենէ» մտնում է արքունական ծառայութեան և կարգւում Թիֆլիսի նահանգական դպրոցի տեսուչ: Բայց միա՛ն ալս պաշտօնով չբաւականալով՝ նա բաց է անում մի մասնաւոր պանսիօն:

Նոյն թուին Արովեան ուղղեկցում է Վակներիճ, ցոյց է տալիս Էջմիածինը, Արարատը, տեղեկութիւններ հաղորդում հալ ժողովուրդի մասին և վերադառնում Թիֆլիս:

Այստեղ, 1839 թ. Սեպտ. 8-ին, ամուսնանում է գերմանացի Էմիլիա Լօօգէի հետ, նախապէս դաշն կապելով, որ պսակադրութիւնը և ունենալիք երեխաների մկրտութիւնը պիտի կատարուի Հայոց եկեղեցում:

Յաջորդ տարին Արովեան Ղազանի համալսարանի հալոց լեզուի ամբիօնը ստանալու նպատակով երեք չարագրութիւն է ներկայացնում, սակայն մերժումն է ստանում, և ալնահետ իրեն նուիրելով գրականութեան՝ սկսում է գրել իւր «Վէրք Հայաստանին», որի մէջ աշխատում է գտնել և իւր վէրքերի սփռումը, որովհետև չարանենգ մարդկանց բամբասանքը գնալով աճում էր: 1842 թուին, զիրեկտորը կուսակալ Գուլովինին ներկայացնում է Արովեանի մասին:

մի ղեկուցում, որտեղ ասում է թէ նա «պատուական բարոյականութեան տէր է և շատ ջանասէր՝ մանաւանդ ըստ իւր ուսուցչական պարտաւորութեանց, բայց որպէս վերատեսուչ ուսումնարանի—անբաւարար լատկութեանց տէր է և անկարող է իրան լանձնուած ուսումնարանը բարձրացնել մինչ ան սատիճանին, որ օրինակելի լինի դա Անդրկովկասեան երկրում»:

Այս ղեկուցման հիման վերայ 1843 թուի ամսուը Արովեան արձակուում է իւր պաշտօնից և նշանակուում Երևանի գաւառական ուսումնարանի վերատեսչի պաշտօնակատար:

Այստեղ ևս նա բաց է անում իւր մասնաւոր պանսիօնը, որի մասին Բողենշտէտը ասում է, թէ աշակերտները անքան լաւաջադիմութիւն էին արել գերմաներէն լեզուի մէջ, որ մենք արձակ խօսում էինք նոցա հետ մեր մալրենի լեզուն:

Գտնուելով Հայաստանի ծոցում, նա աւելի առիթ է ունենում ուսումնասիրելու իւր հայրենի երկիրն ու ժողովուրդը, և երբ Աբիլը 1844 թուին գալիս է ճանապարհորդելու, Արովեան Ներսէս Ե-ի և կուսակալի հրաւերով ուղղեկցում է նրան և բազմաթիւ տեղեկութիւններ տալիս: Այսպէս ուրեմն, Արովեան մեծ ծառայութիւն է մատուցանում ազգագրութեան, հայ ժողովուրդի մասին ահագին տեղեկութիւններ տալով Պարթոտին, Հակոտհանուզէնին, Վաղներին, Աբիլին և Բողենշտետին, որի համար լատկապէս հաւաքել է մինչև անգամ Երևանի սարդարեատի ժողովրդական երգերը:

Այդ ճանապարհորդութիւնների շնորհիւ աւելի խոր ճանաչելով հայ ժողովուրդը, նա գրում է Ներսէս Ե-ին. «...Տեսանեմ զտարաբախտ վիճակ Հայրենեաց և չունիմ հնար և միջոց օգնել նմա իւրիք, որ էր առաջին և վերջին նպատակ կենաց իմոց, և կարծելով՝ թէ կուսակրօնութիւն ընդունելով պիտի կարողանայ աւելի մեծ օգուտ տալ, խնդրում է բաժանել իրեն իւր ամուսնուց, առջ վասն անորիկ, զի ոչ սիրէ զընտանիս և զզաւակունս, ալ զի չիք նորա ալ կեանք, քան բարեբախտութիւն Հայրենեաց, և ձեռնադրել իրեն վարդապետ. սակայն Ներսէս կաթողիկոսը չի լարգում նրա խնդիրքը:

Այս մերժումը նրա վրայ շատ վատ է ազդում և նա մտառանջութեան մէջ է ընկնում: Օրից օր նրա տխրութիւնը աւելանում է, երբ լանկարծ 1847 թ. առանց մեղ Կալտնի պատճառի արձակուում է ուսումնարանի տեսչի պաշտօնից և պետական ծառայութիւնից:

Մ. Տէր-Ազարեանի ասելով, նա թողնում է Երևանի գաւառական ուսումնարանը, Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրանոցի տեսչի պաշտօնը ընդունելու համար:

Նաո չի անցնում, երբ լանկարծ, 1848 թուի Ապրիլի 2-ին,

Արտվեան անլարտանում է. Երևանի Նահանգապետը ալդ մասին զեկուցանում է փոխարքային, ասելով թէ «Ապրիլի 2-ի լուսադիմին մեկնել է լալտնի չէ ուր և անհետ կորել. Ըստ իւր տանեցւոց բացատրութեան, Նա անջատուելուց երեք օր առաջ մատտանջութեան մէջ է ընկել, գրեթէ ոչինչ չի կերել, սակաւ է խօսել, շորերը չի հանել և իբր թէ անքնութիւնից տանջուելիս է եղել»:

Նոյն դէպքի մասին Նաղարեան ասում է. «Արտվեան անձնատուր է լինում մի խաւար լուսահատութեան, և լանկաբժ չքանում է իւր ընտանիքի և բարեկամներին միջից. բաց թէ հօր, ոչ ոք չգիտէ մինչև ալժմ. Միտ դնելով ճորա տրտում և լուսակտուր երգերին, որ մեր բարեկամներից մինը ուղարկել էր ինձ Թիֆլիզից, պիտոջ է եղրափակել, որ Արտվեանը մի խաւար բոպէի մէջ մահու է տուել իւր անձը»:

Պ. Տէր-Կարապետեան բոլորովին ալ կերպ է աւանդում, իբր թէ Արտվեան 700 ր. փոխ է տալիս իւր սիրելի աշակերտ Շաֆի բէկի մօրը, որպէսզի սա կարողանալ արդելել պարտատէրերին իրենց ալգին պարտքի փոխարէն չախել տալու: Այս պատճառով և՛ մտերմական լարաբերութիւն է հաստատուում Արտվեանի և ալդ ընտանիքի մէջ և շատ անգամ Արտվեան գնում է ճրանց ալգին ժամանակ անցկացնելու: Այս տեսակ մտերմական լարաբերութիւնը մի լետ ընկած և պարսկական փռկ կեանքին ընտելացած քաղաքում զանազան բամբասանքների առիթ է տալիս: Սակայն Արտվեան արհամարհում է ալդ բոլորը, վերջապէս Շաֆի-բէկի հալըրը, որ պարտքերի պատճառով փախել էր, վերադառնում է և մասամբ բամբասանքներից գրգռուելով, մասամբ էլ կամենալով 700 ր. պարտքից ազատուել, իրենց ալգու մէջ սպանում է Արտվեանին և թաղում...:

Այսպէս կորչում է նա, որի վիշտակը զեռ շատ երկար կապրի հաբրի սրտերում:

(Կը շարունակուի)